सामुदायिक विद्यालयहरूमा बालविकास केन्द्र व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
रामप्रसाद आचार्य
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी
२०६८

त्रि.वि. दर्ता नं. ३७०५२-९४
परिक्षा रोल नं.२१८०१४९/०६६

शोधपत्र बुझाएको मिति : २३ जनवरी, २०१२
शोधपत्र स्वीकृत मिति :- २४ फ्रेबुअरी, २०१२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **सामुदायिक विद्यालयहरूमा बालविकास केन्द्र व्यवस्थापन** शीर्षकको शोधपत्र रामप्रसाद आचार्यले मेरो सल्लाह र निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

____

श्री शान्तिराम दाहाल

शोध निर्देशक

मिति :- २३ जनवरी, २०१२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्ष (Ed. CE. ५९८) को आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **सामुदायिक विद्यालयका बालविकास केन्द्र व्यवस्थापनको वर्तमान स्थिति** शीर्षकको शोधपत्र तयार गरी स्वीकृतिका लागि पेश गर्दछु ।

मूल्याङ्कन समिति :- हस्ताक्षर

१. श्री टोलनाथ काफ्ले

....

(विभागिय प्रमुख)
उप. प्राध्यापक
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

२. श्री शान्तिराम दाहाल

....

(शोध निर्देशक)
स. प्राध्यापक
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

३. ....

....

(वाह्य सुपरिवेक्षक)

मिति :- २०६८ । ।

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत **सामुदायिक विद्यालयहरूमा बाल विकास केन्द्र व्यवस्थापन** शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो ।

सर्वप्रथम मेरो शोधपत्र लेखनको क्रममा आफ्नो व्यस्त समयका बावजुद पनि सहज र सरल ढङ्गले अमुल्य सुझाव, सल्लाह, प्रेरणा एवम् कुशल निर्देशन दिई सद्भावपूर्ण सहयोग गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरु शोध निर्देशक श्री शान्तिराम दाहालप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । साथै यो शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक सुझाव, सल्लाह र हौसला प्रदान गर्नुहुने शिक्षा विभागका विभागीय प्रमुख तथा सङ्काय प्रमुख श्री टोलनाथ काफ्लेप्रति कृतज्ञ छु । श्रद्धेय गुरु श्री राजन शर्मा लगायतका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति पनि म आभार व्यक्त गर्दछु ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा आवश्यक सूचना प्रदान गर्नुहुने धनकुटा जिल्लाका नमुना छनोटमा परेका सहयोगी कार्यकता, प्र.अ., स्रोत व्यक्ति, अभिभावकहरूलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । मेरो शोधपत्र लेखनमा आवश्यक सहयोग गर्ने मेरी जीवनसाथी मिना आचार्य पनि धन्यवादकी पात्र छिन् ।

अन्त्यमा शोधपत्रलाई समयमा नै सुद्धासुद्धिका साथ टाइप गरी सहयोग गर्नुहुने नेहा कम्प्युटर्सकी रञ्जना अधिकारीलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

रामप्रसाद आचार्य

शोधसार

यस शोध अध्ययनको शीर्षक **सामुदायिक विद्यालयहरूमा बालविकास केन्द्र व्यवस्थापन** रहेको छ, जसको प्रमुख उद्देश्य सामुदायिक विद्यालयका बाल विकास केन्द्रहरूको व्यवस्थापकीय अवस्थाको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । तीन वर्षको उमेर पूरा गरेका तर पाँच वर्षको उमेर पूरा नगरेका बालबालिकाहरूका लागि दिइने शिक्षा विश्वमा सत्रौं शताब्दीदेखि शुरु भएता पनि नेपालमा बालबालिकासम्बन्धी औपचारिक प्रयास वि.सं.२००५ सालबाट भएको हो । यस कार्यक्रममा भएका विविध समस्याहरूलाई पूर्ववत गरिएका लेख, शोधपत्र आदिका आधारमा विश्लेषण गरी कार्यक्रमको दिगोपन तथा आकर्षणको लागि सरोकारवालाहरूलाई उचित सुझावहरू प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकताको महशुस गरी यस शोध अध्ययनको औचित्यलाई आत्मसात गरिएको छ ।

यस अध्ययनको लागि गुणात्मक अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसका लागि धनकुटा जिल्लाका नगर र गाउँका सामुदायिक विद्यालयमा सञ्चालित सातवटा बालविकास केन्द्रहरूलाई उद्देश्यमूलक विधिका आधारमा नमुना छनोट गरी ती विद्यालयहरूका भौतिक, आर्थिक र शैक्षिक व्यवस्थापनको अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरूमा प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता अनुसूची, अवलोकन फारम एवम् अभिलेख अध्ययन तथा सर्वेक्षण फाराम प्रयोग गरी त्यसबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा निष्कर्ष निकालिएको छ । अध्ययनको विषयबस्तुलाई आवश्यक मानवीय सम्बन्ध, आपसी माया, प्रेरणाको औचित्यका लागि सैद्धान्तिक ढाँचाका रूपमा Pro. George Elton Mayo को मानव सम्बन्ध सिद्धान्त (Human Relation Theory) लाई मुख्य रूपमा आधार बनाइएको छ जसको मुख्य आसय मानवीय सम्बन्ध राम्रो तथा सहज वातावरण निर्माण गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ भने बालबालिकाको बृद्धि र विकासको लागि John Bowlby को संलग्नताको सिद्धान्त (Attachment Theory) र विद्यालयको प्रशासनिक व्यवस्थापनका लागि Henry Foyal को प्रशासनिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त (Administrative Management Theory) लाई अध्ययनको मार्गदर्शकको रूपमा लिइएको छ ।

सामुदायिक विद्यालयहरूमा बालविकास केन्द्र व्यवस्थापनले गरिबीले आक्रान्त भएका बालबालिकाहरूलाई समेटेको पाइयो । भौतिक व्यवस्थापनमा सुधार भएको पाइयो । विद्यालय व्यवस्थापन तथा सम्बन्धित निकायको उपस्थिति राम्रो रहेको पाइयो । अभिभावकहरूको उपस्थिति राम्रो रहेको पाइयो । बालबालिकाहरूमा बाल विकास केन्द्र

प्रतिको आकर्षण पाइयो । सबै सहयोगी कार्यकर्ताको आवश्यक योग्यताभन्दा माथिको योग्यता भएको पाइयो । प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रम आर्थिक रूपमा कमजोर पाइएको छ । त्यसमा सहयोगी कार्यकर्ताहरूको ज्यादै न्यून पारिश्रमिक, खेल तथा शैक्षिक सामाग्रीको अभाव, कक्षाकोठा अपर्याप्त भएको, बसाइ व्यवस्था नमिलेको, शौचालय उपयुक्त नभएको तथा सफा खानेपानी नभएको पाइएको छ भने शैक्षिक समस्यामा सहयोगी कार्यकर्ताहरूको तालिम ज्यादै छोटो भएकोले प्रभावकारी हुन नसकेको, लेखाइ र पढाइ मात्र मूल्याङ्कनको आधार भएको, सर्वाङ्गीण विकासका लागि पर्याप्त क्रियाकलाप नभएको जस्ता समस्याहरू पाइएको छ । त्यसका लागि तालिम पर्याप्त र प्रभावकारी बनाउनु पर्ने, आयस्रोत बढाउने बैकल्पीक मार्गहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने, कार्यक्रमलाई आर्थिक र प्राविधिक रूपमा बलियो बनाउन सरकारले दायित्वमा लिनुपर्ने, समुदाय र दातृ निकायलाई आकर्षित गर्नुपर्ने, केन्द्रका बारेमा प्रशस्त प्रचार-प्रसार हुनुपर्ने सुझावहरू रहेका छन् ।

विषयसूची

	पेज
शीर्षक पेज	(क)
सिफारिस पत्र	(ख)
स्वीकृति पत्र	(ग)
शोधसार	(घ)
कृतज्ञता ज्ञापन	(च)
विषयसूची	(छ)
तालिकासूची	(ञ)
संक्षिप्त शब्दावली	(ट)

परिच्छेद - एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	७
१.३ अध्ययनको औचित्य	८
१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू	९
१.५ अध्ययनको परिसीमाहरू	१०
१.६ परिभाषित शब्दहरू	१०

परिच्छेद - दुई

सैद्धान्तिक खाका तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ सैद्धान्तिक खाका	११
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१२
२.३ शैक्षिक उपादेयता	१६
२.४ अवधारणात्मक ढाँचा	१७

परिच्छेद - तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१८
३.२ जनसङ्ख्या र नमुना छनोट	१८
३.२.१. जनसङ्ख्या	१८
३.२.२. जिल्ला छनोट	१८
३.२.३ स्रोतकेन्द्र छनोट	१८
३.२.४ विद्यालय छनोट	१९
३.२.५ प्रधानाध्यापक छनोट	१९
३.२.६ सहयोगी कार्यकर्ता छनोट	१९
३.२.७ अभिभावक छनोट	१९
३.३ अनुसन्धानका साधनहरू	१९
३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू	२०
३.४.१ प्राथमिक स्रोतहरू	२०
३.४.२ द्वितीय स्रोतहरू	२०
३.५ अनुसन्धानका साधनहरूको निर्माण	२०
३.५.१ प्रश्नावली	२०
३.५.२ अन्तर्वार्ता अनुसूची	२०
३.५.३ अवलोकन फारम	२१
३.५.४ अभिलेख अध्ययन तथा सर्वेक्षण	२१
३.६ साधनहरूको वैधता	२१
३.७ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	२१
३.८ तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण	२२
३.९ अध्ययन रणनीति	२२

परिच्छेद - चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ सामुदायिक विद्यालयहरूमा बाल विकास केन्द्र व्यवस्थापनको वर्तमान स्थिति २३

४.१.१ बाल विकास केन्द्रको भौतिक अवस्था २३

४.१.२ बाल विकास केन्द्रको आर्थिक अवस्था २६

४.१.३ बाल विकास केन्द्रको शैक्षिक अवस्था २९

४.२ सामुदायिक विद्यालयहरूमा बाल विकास केन्द्र व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू ३२

४.२.१ बाल विकास केन्द्रका भौतिक समस्याहरू ३२

४.२.२ बाल विकास केन्द्रका आर्थिक समस्याहरू ३४

४.२.३ बाल विकास केन्द्रका शैक्षिक समस्याहरू ३६

४.२.४ सामुदायिक विद्यालयहरूमा बाल विकास केन्द्र व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू ३८

४.२.४.१ बाल विकास केन्द्रका भौतिक समस्या समाधानका उपायहरू ३८

४.२.४.२ बाल विकास केन्द्रका आर्थिक समस्या समाधानका उपायहरू ३९

४.२.४.३ बाल विकास केन्द्रका शैक्षिक समस्या समाधानका उपायहरू ४०

परिच्छेद - पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष तथा सुझाव

५.१ प्राप्ति ४२

५.२ निष्कर्ष ४४

५.३ सुझाव ४६

५.३.१ भौतिक व्यवस्थापनका सन्दर्भमा सुझाव ४६

५.३.२ आर्थिक व्यवस्थापनका सन्दर्भमा सुझाव ४७

५.३.३ शैक्षिक व्यवस्थापनका सन्दर्भमा सुझाव ४९

५.३.४ नीतिगत व्यवस्थापनका सन्दर्भमा सुझाव ४९

सन्दर्भ सामग्रीहरू

अनुसूचीहरू

तालिकाहरूको सूची

तालिका नं.	तालिका शीर्षक	पेज नं.
१	सामुदायिक विद्यालयहरूमा बालविकास केन्द्रको भौतिक अवस्था	२४
२	अध्ययनका लागि छनोट गरिएका बाल विकास केन्द्रका बालबालिका विवरण	२६
३	सामुदायिक विद्यालयहरूमा बालविकास केन्द्रको बजेट विवरण	२७
४	बालबालिका शुल्क तथा सहयोगी कार्यकर्ताको पारिश्रमिक विवरण	२८
५	सामुदायिक विद्यालयहरूमा बालविकास केन्द्रका सहयोगी कार्यकर्ताको शैक्षिक योग्यता तथा तालिमको विवरण	३०

शब्दावली

के.जी.	-	किन्डर गार्टन
स.रा.शि.स.	-	सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समिति
ने.बा.स.	-	नेपाल बाल सङ्गठन
उ.रा.शि.आ.	-	उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
युनिसेफ	-	संयुक्त राष्ट्रसंघिय अन्तराष्ट्रिय बाल कोष
एस.ओ.एस.	-	सेभ आवर सोल
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
जि.शि.अ.	-	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
वि.क्षे.सु.यो.	-	विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना
प्रा.बा.शि.वि.	-	प्रारम्भिक बाल्यावस्था शिक्षा विकास
शि.वि.	-	शिक्षा विभाग
पा.वि.के.	-	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
वि.सं.	-	विक्रम सम्वत
प्र.अ.	-	प्रधानाध्यापक
स.का.	-	सहयोगी कार्यकर्ता
जि.शि.का.	-	जिल्ला शिक्षा कार्यालय